

**Gulshan ASILOVA**

Prof. Dr., Taşkent Devlet Alişir Nevai Özbekistan Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi,  
Taşkent, Özbekistan (gulshanasilova@gmail.com) <https://orcid.org/0000-0002-8462-7120>

## **TÜRK KAYNAKLARINDA FARKLI DÖNEMLERDEKİ VERGİ TERİMLERİ: TARİHİ DÖNÜM NOKTALARI VE GELİŞİM YOLLARI\***

**Öz:** Özbek terminografisinin oluşumu genellikle yirminci yüzyılın başlarına denk gelir. Özbek dilinin sözlüğünde Farsça, Arapça, Rusça ve Avrupa dillerinin bazılarından etkilendiği görülmektedir. Özellikle Özbek dilinin ekonomik terminolojisi tarihinde, Orta Asya'da devletin gelişim dönemleri belli bir dereceye kadar izlenmektedir. Özbek dilinin vergi terminolojisinin diğer ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerin etkisi altında güncellenmesi süreci özellikle ilgi çekicidir. Makale, bölgedeki vergi alanının ve kelime dağarcığının ana gelişim dönemlerini yansıtan çeşitli edebî kaynaklara bakmaktadır. Çalışmanın amacı, siyasi olayların etkisi altında Özbek dilinin vergi terminolojisinin zenginleşme sürecini ve diğer ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişimini incelemektir. Çalışmanın konusu, farklı dönemlerdeki Türk edebî kaynaklarında görülen vergi terimleridir. Bu endüstri terimlerinin yapısal ve sözcüksel bileşiminde, tarihsel gelişimin ilgili dönemlerinde aktif ticari ve ekonomik ilişkilerin yapıldığı halkların ve ülkelerin dillerinin etkisi izlenmektedir. Vergi kelime dağarcığının geliştirilmesi ve zenginleştirilmesi süreci şartlı olarak birkaç tarihi aşamaya ayrılmıştır: antik dönem, ortaçağ dönemi, Hanlık dönemi, Çarlık döneminin bir parçası olan dönem, Sovyet dönemi, Özbekistan'ın bağımsızlık dönemi. Özbek dilinin vergi terminolojisinin içsel dil potansiyeline, yani bağlanma, kompozisyon, kısaltma, anlamsal ve diğerlerinin yöntemlerine dayanan gelişim sürecine özel önem verilmektedir. Özümlemenin bir bütün olarak dilin geliştirilmesinde ve özellikle vergi terminolojisinin zenginleştirilmesinde rolü haklı çıkarılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Türk Dilleri, Özbekçe, terim, özümlemek, vergi, damga, zekat, uşr

---

\* Geliş Tarihi: 27 Mart 2023 – Kabul Tarihi: 8 Mayıs 2023

Date of Arrival: 27 March 2023 – Date of Acceptance: 8 May 2023

Келген күні: 27 наурыз 2023 ж. – Қабылданған күні: 8 мамыр 2023 ж.

Поступило в редакцию: 27 март 2023 г. – Принято в номер: 8 Май 2023 г.

DOI: 10.59358/ayt.1271516



Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

**Gulshan ASILOVA**

Prof. Dr., Tashkent State Alishir Nevai Uzbekistan University of Uzbek Language and Literature, Tashkent, Uzbekistan (gulshanasilova@gmail.com) <https://orcid.org/0000-0002-8462-7120>

## **TAX TERMS IN THE TURKIC LITERATURE OF DIFFERENT PERIODS: HISTORICAL MILESTONES AND WAYS OF DEVELOPMENT**

**Abstract:** The formation of the Uzbek terminography is usually attributed to the beginning of the 20<sup>th</sup> century. The vocabulary of the Uzbek language in various spheres reflects the influence of Persian, Arabic, Russian and European languages. In particular, taken the history of the economic terminology of the Uzbek language the periods of the development of statehood in Central Asia is traced to a certain extent. Of a particular interest is the process of updating the tax terminology of the Uzbek language under the influence of trade and economic relations with other countries. The article examines various literary sources that reflect the main periods of development of the tax sphere and its vocabulary in the region. The purpose of the research is to study the process of enriching the tax terminology of the Uzbek language under the influence of political events and development of trade and economic relations with other countries. The object of the research is tax terms reflected in the Turkic literature of different periods. The structural and lexical composition of the terms of this branch traces the influence of the languages of peoples and countries with which active trade and economic relations were conducted in the corresponding periods of historical development. The process of development and enrichment of the tax vocabulary is conditionally divided into several main historical stages: the ancient period, the medieval period, the period of the khanates, the period within the Russian Empire, the Soviet period, modern terminology. The article also pays attention to the process of development of the tax terminology of the Uzbek language based on internal language potential, namely the methods of affixation, composition, abbreviation, semantics and others. The role of borrowing in the development of the language in general and in the enrichment of the tax terminology in particular is substantiated.

**Keywords:** Turkic languages, Uzbek language, term, borrowing, tax, tamgha, zakat, ushr

## GİRİŞ

Sözlüğün gelişiminde meydana gelen süreçler, tüm alanların ve endüstrilerin terminolojisine yansır. Bu hem semantik hem de üslup değişikliklerinde ve yabancı kelimelerin özümlemesinde kendini gösterir.

Her dilin iç ve dış olarak tanımlanan iki kaynak sayesinde zenginleştirildiği bilinmektedir. Bu gelişim kökenleri elbette Özbek dilinin terminolojik sistemleri için de geçerlidir. A. V. Maytova, “terimlerin oluşumunun kaynakları hakkındaki tartışmanın, daha küresel bir sorunun sadece bir parçası olduğunu – terimlerin oluşumunun temel yollarının sınıflandırılmasının” altını çiziyor (Maytova 2008: 24). Yazar, araştırılan konuyla ilgili görüş çeşitliliğine rağmen, çoğu bilim insanının çalışmalarıdaki terimlerin oluşumunun aşağıdaki yolları ayırdığını iddia etmektedir:

anlamsal (ortak bir dilin bir terimi veya ortak bir dilin bir ifadesi olarak yeni bir anlam kazandırarak kullanılması);

morfolojik (terimi bağlanma ve sözcük oluşturma yoluyla oluşturmak);

sözdizimsel (terminolojik sözcük kombinasyonlarının oluşumu);

sözcüklerin ve sözcük kombinasyonlarının özümlemesi:

a) yaygın kelime dağarcığından ve diğer terim sistemlerinden;

b) diğer dillerden ve bunların birbirleriyle birlikte uygulanma olasılığını da gösterir.

Mesela, Özbek dilbiliminde, morfolojik yöntemle ilgili bağlanma ve kompozisyon ayrı metodlar olarak kabul edilir. Terimin ortaya çıkmasındaki faaliyetleri farklı şekilde değerlendirilir. Yukarıdakilere bakarsak, kelime ve kelime kombinasyonlarının özümlemesi yaygın olarak kullanılan kelimelerden ve başka bir dilden yapılıdır. Özbekçe’de özümleme yöntemi harici bir kaynağa atıfta bulunurken, yaygın olarak kullanılan kelimeler sayesinde terminoloji sözlüğünün zenginleştirilmesi içsel bir kaynaktır. Bu süreç G. Ismoilov tarafından “transterminoloji” olarak yorumlanmaktadır. Onun çalışmasında, terimin ortaya çıkmasının başka bir yolu tanımlanmıştır – “neologizasyon” (Ismoilov 2011: 164). Ç. Abdullayeva’nın çalışması, biterminoloji ve yeniden terminoloji gibi terminolojileştirme yöntemlerini inceliyor (Abdullayeva 2000: 194).

Yukarıda belirtildiği gibi, terminoloji sisteminin gelişimine katkıda bulunan kaynaklar iç ve dışsal olarak ayrılmıştır. Özbek dilinin gelişim dönemlerine bakıldığında, bu kaynakların belirli bir dönemde dilin

zenginleştirilmesine eşit derecede hizmet ettiği, diğer dönemde ise bunlardan birinin dönüşümlü olarak hakim olduğu gözlemlenebilir. Bununla birlikte, bilim ve teknolojinin hızla gelişmesi, büyük bir bilgi akışının bu durum üzerinde önemli bir etkisi vardır. Özbek dilinin sözcüksel bileşimindeki bu etkinin bir sonucu olarak, özellikle ekonomik terminolojide, dış kaynağın baskın önemi, yani yabancı dil kelimelerinin özümlemesi Özbek dilinin içsel yeteneklerinden daha fazladır.

Ekonomik terminolojinin bir parçası olarak modern vergi terimleri, yaygın olarak kullanılan kelime dağarcığına hızla nüfuz etmektedir. Aynı zamanda, Özbek dilinin vergi terminolojisinin bilimsel gerekçe eksikliği ve sistemleştirme sorunu hala geçerli olmaya devam etmektedir. Bu, terimleri öğrenmeyi zorlaştırır ve belirsiz yorumlamalarına neden olur.

Araştırmamızın konusu, eski çağlardan beri Türk dillerinde ekonomik sözlüğün bir parçası olarak var olan vergi terimleridir. Bu alanın terimlerinin yapısal ve sözcüksel bileşiminde, tarihsel gelişimin uygun dönemlerinde aktif ticari ve ekonomik ilişkilerin yapıldığı halkların ve ülkelerin dillerinin etkisi izlenmektedir. Terminolojik birimlerin bileşiminin ve anlamlarının incelenmesi, Orta Asya topraklarındaki devletlerin gelişimi, uluslararası ilişkiler, bölgelerin genişlemesi ve bölünmesiyle nasıl değiştiklerini izlemeyi mümkün kılmaktadır.

## 1. VERGİ TERMINOLOJİSİNİN ESKİ OLUŞUM DÖNEMİ

Daha önce ortaya çıkan şeylerle ilgili tartışmalar – vergiler veya devlet – modern bilimde de durmuyor. Kaynaklara göre, vergiler ilk devletlerin oluşumu sırasında ortaya çıkmış, vergilerin temelleri M.Ö. III-II bin yıl öncesine kadar var olmuştur. İngiliz ekonomist S. Parkinson şunları kaydetti: “Vergiler dünya kadar eskidir. Bir zamanlar meydana gelmelerinin nedeni, bir zamanlar yerel savaş ağasının topraklarında bulunan bir nehirden veya dağdan geçen tüccarlardan ve gezginlerden ücret almasıydı” (Parkinson 1989: 14).

Paleografik kaynaklara göre, Orta Asya’daki Ahameniş İmparatorluğu döneminde bile göçebe kabileler toprak ve suyun kullanımını için vergi ödüyorlardı. Düzenli vergiler I. Darius tarafından daha sonra Büyük İskender’in altında tanıtıldı, yerel halk Yunan prensibine göre gelir vergilerine (gelirlerin 1 / 10’u ve 1 / 20’si) ve gönüllü bağışlara tabi olmaya başladı.

Türkçe kaynaklarda vergi şartları, Orta Asya’nın Kutaybe bin Müslim tarafından fethedildiği dönemde VII. – VIII. yüzyıllarda kaydedilmiştir (Dadabayev 1992: 26). Bu, Kuran’dan çok sayıda terimin Türk dillerine özümlemesiyle onaylıyor: *zakot* (mülk vergisi), *fitr* (Ramazan ayında ailenin her bir üyesinden ödenen bağış), *juzya* (iç ve dış saldırılara karşı

korunmalarını garanti eden kafirlere hizmet etmek için yastıklama), *hiroj* (toprak örtüsü), *sadaqa* (gönüllü bağış), *ushr* (1/10 vergi), *zakoti-çakana* (küçük zekat) vb.

Ayrıca, daha önce var olmayan ödeme türlerinin isimleri de vardır: *muvaazafa* (tarım için uygun bölgelerden gelen haraç), *misaha* (ekilebilir alan biriminden sabit oranlı vergi), *mukota* (katı miktarda vergi), *mukasama* (mahsulün 1 / 3'ünde vergi) (Mamadov 2010: 87).

Bu terimlerin ortaya çıkması eski isimlerle ilişkilidir. Mesela, *zakot* (zekat) genetik olarak “müslüman zenginlerin senede bir mallarının kırkta birini fakirlere dağıtması şeklinde gerçekleştirilen mâlî ibadet” bağlanmıştır (Doğan 1996: 1162). Zekat altın ve gümüşe, hayvanlara, tahıllara ve meyvelere, yerden elde edilen mallara (hazineler, mineraller gibi), ticaretten ve el sanatlarından elde edilen gelirlere verildi.

İslami vergi sistemi, öncekilerin aksine, o dönemin ekonomik sözlüğüne yansıyan daha karmaşık bir yapıya sahipti. Yazılı kaynaklarda çeşitli eski vergi ve görevlerin isimleri, özellikle yöneticilere yakın bazı kişilerin vergiden muaf tutulmasına ilişkin kararname yer almaktadır.

Sözlü edebiyat ürünlerinde, konunun gelişimi sırasında vergi terimlerini ve kavramlarını öğrenebilirsiniz. Mesela, “Alpamiş” destanının kahramanlarından biri olan Boyburi, erkek kardeşi Boysari’nden bir *ulak*<sup>1</sup> şeklinde bir zekat talep ediyor. Erkek kardeşinin öznesi olmak istemeyen ve kendisini kendisine eşit olarak gören Boysari, yetişkin erkek yabancıların ve gayrimüslimlerin vergilendirildiği *cizya*’yı ödemeyi tercih eder (Alpamiş destanı 1998).

Mali ve ekonomik alan terimleri, özellikle Kaşgarlı Mahmud’un “Türk Zarfları Sözlüğü”nde (*oq* – mirasın bir parçası, *ülüş* – payın dağıtımı, *rabjat* – para cezası, *jarish* – mülkün dağıtımı vb.), tarihsel incelemelerde de yer almaktadır (1960). 1071–72de oluşturulan bu sözlük, 11. yüzyılın 2. yarısında Orta Asya’da yaşayan Türk kabileleri, sosyal ve ekonomik durumları, dilleri, tarihi ve yaşamın diğer pek çok yönü hakkında değerli bilgiler içermektedir.

Moğolların egemenliğini yansıtan kaynaklarda *kalon* (arazi vergisi) ve *qopchur* (hayvancılık vergisi) gibi vergi türleri vardır. İlk tür, hasatın %10’unu, ikincisini ise toplam hayvan sayısının %1’ini ima etti (Obolomurodov & Tolipov 2009: 27). Aynı zamanda, *Tamg’a* – esnaf ve tüccarlara uygulanan vergi terimi ilk kez ortaya çıktı. *Tamg’a* kelimesinden

---

<sup>1</sup> Küçük keçi (özb.)

*tamojnya*<sup>2</sup> kelimesinin geldiği ve şu şekilde geliştiği konusunda bir görüş var: *tamg'a – tamjit – tamojnya*. Ayrıca, *tamg'a* kelimesinin Rusça'da esnaflardan ve ticaretten toplama anlamına geldiği ve *tamg'a* kavramının yol ve yol ücretleriyle değil, şehirlerle ve şehir ücretleriyle ilişkili olduğu varsayılmaktadır (Bartold 1966: 332).

## 2. ORTAÇAĞ KAYNAKLARINDA VERGİ TERMİNOLOJİSİNİN YANSIMASI

Ortaçağ'da, Orta Asya'daki finansal kurumların hızlı gelişimi Timurluların yönetimi ile bağlantılıdır. Ticaret hacminin genişlemesiyle birlikte, çeşitli vergi ödemelerinin tahsilat sistemi geliştirildi, devletler arasındaki ekonomik ilişkiler hızla gelişti. Tüzükat-ı Timur kitabında – Tamerlenk devletinin yasalarının bir koleksiyonu – bu konuya “Konulardan vergi toplama, devletin düzeni ve iyileştirilmesi, refahı ve güvenliği ile ilgili yönetmelik” başlıklı ayrı bir bölüm ayrılmıştır. Özellikle Timur'un mali politikası kitaptan aşağıdaki alıntıya yansımıştır: “Haraj”ı toplarken konuların yıkılmasından kaçınmak ve ülkeyi yoksulluk sınırına sokmamak için mümkün olan her şekilde emretti, çünkü barınak ve ailenin öznelere mahrum bırakılması, devlet hazinesinin tükenmesine neden oluyor ve hazinenin tükenmesi, nihayetinde devlet iktidarının zayıflamasına yol açan rati'nin dağılmasının sebebidir” (Timur tüzükleri 1991: 98-99).

Timurlular döneminde uygulanan vergiler esas olarak tarımla ilgili türlerini içerir (*xiroj, ushr, uloq, togar*). Tüccarlar ve zanaatçılar *tamg'a* ve *zakot* ödüyorlardı. Sınırı geçen mallar *boj* olarak adlandırılan bir ücrete tabi tutuldu. Bu dönemden başlayarak, dış ve iç ticaret daha net bir ayırım kazanmaya başladığından, bunu bu alanın sözlüğünde – vergi terminolojisi ve gümrük terminolojisinin gelişmesi arttı.

*Boj* terimi, edebiyatlarda *damg'a* kelimesiyle birlikte de bulunur. Şeybaniler eyaletinde, tüccarların bir bölgeden diğerine ve komşu şehre taşıdığı mallardan bir ücret talep edildi. *Boj* ve *damg'a* vergisini sadece tüccarlar değil, aynı zamanda zanaatçılar ve ürünlerini şehre getiren çiftçiler de ödediler (Mukminova 1969: 67).

Timur'un saltanatı ekonominin, özellikle de vergi işinin refahı ile kutlanmışsa, bu sektör imparatorluğun çöküşüyle en çok acı çekti. Ayrıca, 16-19. yüzyıllarda Orta Asya bölgesindeki dış ticaretin gelişmesinde özel bir değişiklik görülmemiştir. Bilindiği gibi, bir dereceye kadar bunun nedeni, 15. yüzyılın sonunda Akdeniz kıyısındaki iskelenin Osmanlı Türkler tarafından

---

<sup>2</sup> mühür, damga, etiket

kapanmasıydı. Ayrıca bu dönem, büyük coğrafi keşifler, devletlerarası ticaretin gerçekleştirildiği yeni deniz yollarının ortaya çıkmasıyla da işaretlendi (Böriyeva 2008: 10).

Ortaçağ vergi alanının sözlüğü, ünlü edebi eserlerde de yer almıştır, özellikle de Zahîreddîn Muhammed Bâbur'un "Baburname" ve Ali Şîr Nevai'nin "Muhâkemetü'l-Lugateyn"de da temsil edilmektedir (Axmedov 2018: 61). Babur tarafından 1521 yılında yazılan "Mubayin" kitabının "Kitab at-sunset" bölümü tamamen Orta Asya, Afganistan ve Hindistan'ın vergi sistemine adanmıştır (Azimjanova 1992: URL-1).

Araştırmacılar, bu dönemde Orta Asya topraklarında birçok çeşit verginin zaten kullanıldığını belirtiyorlar. Devlet finans kurumlarında vergi tahsilatı yapan çalışanların özel pozisyonları ve rütbeleri vardı, mesela, *devonbegi* (büro şefi), *omil* (vergi tahsildarı), *zakotchi* (zekat tahsildarı), *mushrif* (aynı haraç tahsildarı), *muhasil* (vergi toplayan yetkili), *sarkor* (iş yöneticisi), *bojmon* (vergi tahsildarı) ve diğerleri (Muminova 2000: 49). Bu dönemin edebiyatlarında "nisab" terimi sıklıkla görülür, bu zekat ve *oshlig'* (sadece savaş zamanında alınan gıda vergisi) için hesaplanan mülkün miktarını anlatır.

Vergi alanında sayısız terim arasında, "arındırma" anlamına gelen "zakot" ("zekat") kelimesinin yüzyıllar sonra kullanılmaması dikkat çekicidir. Şimdi bu, bir Müslümanın gelirinden ve mallarından ihtiyaç sahipleri lehine ödediği zorunlu yıllık verginin adıdır, yani gelir temizlenir, yasallaştırılır – "*temizlik, saflık, duruluk*" (Doğan 1996: 1162). Rusça ve İngilizce de gümrükleme terimleri vardır – Özbekçe'nin modern gümrük terminolojisinde bu terimin doğrudan eşdeğeri yoktur (Asilova 2015: 16). Bugüne kadar gümrük temizliği Özbekçe'ye *bojxona rasmiylashtiruvi* (gümrükleme) olarak çevrilmiştir. Benzer şekilde, İngilizce *customs clearance* terimi Rusça resmi çevirideki *gümrükleme* gibi görünmektedir, mesela: *Customs clearance here – gümrükleme yeri* (Asilova 2017: 75).

### 3. HANLIK DÖNEMİNİN VERGİ TERİMLERİ

Orta Asya topraklarındaki Hanlık dönemi vergi şartları, vergilerin şariat kalemleri tarafından değil, Han kararnameleriyle sabitlenmiş muhataplara uygulandığını göstermektedir. Mesela, yolların, köprülerin, geceleyin, orduya destek vergileri, malların ithalatı ve ihracatı vb. Madenlerden, askeri madencilikten devlet hazinesine *hums* adı verilen bir parçanın 1/5'ini teslim ederler. Arapların gelişinden bu yana kullanılan *zakot*, *ushr*, *fitr* gibi ücret türleri, müreffeh Müslümanların kişisel bağışları olarak kabul edildi ve bunlar Han hazinesine vergi olarak sayılmadı.

Bu dönemin kaynaklarında da *xiroj*, *jizya*, *ıxrojot*, *boj* gibi vergi isimleri vardır. Hiva Hanlığı'nda, *boj* ve *jizya* vergileriyle birlikte, özellikle *agut*, *salgut* (para şeklinde vergi), silah vergisi, terazi vergisi, *mushrifona* ve diğerleri olmak üzere yaklaşık 25 tür vergi ve harçlar vardı. Buhara Emirliği'nde *avorizot* vergileri (acil durumlarda tahsil edilen askeri vergi), *qoracherik* (Buhara Emirliği'nin birliklerini güvence altına almak için toplanan vergi), *yaksara* (hayvan sahiplerinden alınan vergi), *cho'p puli*, *xarbut puli* (yetiştirilen kavunlardan alınan vergiler), *muhrona* (memurların mühürleri için vergi), *xizmatona* (yetkililere yapılan ödemeler), *vasiqa puli* (alım satım vergisi) ve diğerleri vardı. Bu dönemin edebiyatında, Buhara Emirliği'ndeki vergi bölümü birimi olarak adlandırılan *amlök* terimi kaydedildi. Toplayıcılarına (*kafsan*, *mushtak*) yöneltilen vergi türleri de saklanmıştır.

Kaynaklara göre, Hokand Hanlığı'nda Buhara ve Hiva hanlıklarından çok daha fazla vergi çeşidi vardı. Mesela, çiftlik hayvanlarının ve hayvanların bakımı, düğünler, mülklerin bölünmesinden, ticari dükkanlardan, kervansaraylardan, depolama alanların ve nehir geçişi vergisi, tuz vergisi, Han'a ait kiralanmış topraklardan elde edilen vergiler. Askeri operasyonlar sırasında vergi türleri önemli ölçüde artmıştır. *Tanobona* vergisi – bahçeler, tarlalar, kavun ürünleri için uygulandı ve *mirobona* vergisi ise – mirob'un<sup>3</sup> çalışması için yapılan ödemedir. Edebi kaynaklardan, vergilerdeki her artışla sıradan insanların yaşam standartlarının düştüğünü ve bunun halk arasında hoşnutsuzluğa neden olduğu açıktır. Abdulla Qodiriy'nin 19. yüzyılın ortalarında gerçekleşen “Geçmiş Günler” adlı romanında, Taşkent valisi Azizbek halkı aynı anda birkaç çeşit vergiye tabi tutuyor. Vali, yetmiş gün süren ablukanın ardından, nüfusu kişi başına 32 tanga oranında vergilendirme kararı verdikten sonra, Taşkent halkı ona karşı isyan etti. “Bu günlerde Margilan'a bir söylenti geldi: “Taşkent'in hükümdarı Azizbek, Hokand'a karşı isyan etti. O, Han'ın haraj'ı ve zekati almak için gönderdiği divanbekileri öldürdü!” (Qodiriy 2009: 37).

#### 4. RUS VE SOVYET SÖMÜRGEÇİLİĞİ DÖNEMİNİN VERGİ TERMINOLOJİSİ

Vergi sektörünün gelişimindeki bir sonraki dönemi, Rus İmparatorluğu'nun bir parçası olarak Türkistan'ın Valilik genelinin oluşumuyla bağlantılıdır. Bu dönemin vergi politikasına tanıklık eden değerli bir kaynak, “Yettisuv ve Sirderya bölgelerinin yönetimine ilişkin Taslak Kurallar”dır. Bu taslağa göre, “1868 yılında, Türkistan'ın Valilik Genel

<sup>3</sup> sulama sisteminde suyu dağıtan işçi



Müdürlüğü'nün bir parçası olarak, diğer konularla birlikte, zekatla ilgili işlerin yürütülmesi için ekonomik yönetim düzenlenmiştir. Bu, sınırı geçen her kervandan Şeriat'a göre bir miktar zekat ödemekle ilgiliydi." (Qurbonov: URL-3).

1875'te K.P. fon Kaufman tarafından zekat iptal edildi ve Türkistan'da bir görev hükümleri getirildi. Açıkçası, Türkistan bölgesinde zekat altında sadece fazla mülk vergisinden değil, aynı zamanda ticaret vergisinden ve gümrük ücretlerinden de bahsedilmiştir. Edebiyatlarda ayrıca Rus kökenli malların için "*balistik olmayan ithalatı*" adlı yeni bir terim de vardır (Kozintsev & Poçekayev 2018: 64). Buna ek olarak, *arazi vergisi ve vergileri; toprak ücretleri; kamu ihtiyaçları için vergiler; idari makamlardan gelen vergiler; gelir vergilerinden* bahsedilmektedir. Bu, Orta Asya halklarının sözlüğüne önemli sayıda yeni vergi teriminin girdiğini göstermektedir. Vergi alanının terim sisteminde, sözcüksel tabakanın ana kısmı Rus dilinin etkisi altında oluşmuştur. Örneğin, "*veksel*" kelimesi, bu dönemde, tefeciliğin (*ribo*) gelişmesiyle birlikte bölgeye tam olarak yayıldı. İstatistiksel verilerin toplanması, nüfustan vergi ve harçların toplanması, ilçe müdürlükleri *obrok*<sup>4</sup> departmanlarının liderliğini üstlendi.

Her ne kadar Bölge Valisi General Kaufman'ın hazırladığı belgelerde, Türkistan bölgesindeki hanlık dönemine kıyasla vergilerin önemli ölçüde azaldığı ve nüfusun yaşam standardını olumlu yönde etkilediği belirtilirken, o dönemin birçok kaynağı aksini söylüyor. Örneğin, Özbek şairi Muqimiy (1850 – 1903) "*Tanobchilar*" ("Arazi Ölçerler") adlı şiirinde, çiftçi arazilerinin ölçülmesinde yer alan ve onlara vergi miktarını belirleyen vicdansız *tanobchi*'lerle alay ediyor. Tanobchi belgelerde arazi alanını neredeyse iki katına çıkardıklarını ve çiftçi hizmetlerinden dolayı mümkün olan her şekilde rüşvet aldıklarını belirtiyor (Muqimiy 1974: 343).

Sovyet iktidarının kurulmasıyla birlikte Türkistan'da yeni vergi türleri tanıtıldı. Özellikle, yirminci yüzyılın yirminci yıllarının başında, 4 çeşit vergi (doğal, sivil, parasal ve emek vergisi) yerine tek bir tarım vergisi (*yagona qishloq xo'jalik solig'i*) ile değiştirilmiştir (Oblomurodov & Tolipov 2009: 137). Buhara hükümeti, patent ücretleri ve özkaynak ücretleri içeren bir zanaat vergisini (*hunarmandchilik solig'i*) uygulamaya koymuştur. Kentsel nüfus gelir vergisine (*daromad solig'i*), çiftçiler ise doğal vergiye (*natura solig'i*) tabi tutulmuştur. Sözlükte *damga vergisi*, *emlak vergisi*, *kira vergisi* gibi kavramlar ortaya çıktı. 1941'de, her yetişkin vatandaşa yılda 150–600 ruble

<sup>4</sup> yıllık nakit tahsilatı

tutarında bir *askeri vergi* ve *çocuksuzluk vergi* – 20–50 yaşındaki erkeklerden ve 20–45 yaşındaki kadınlardan maaşın% 6’sı tutarında uygulandı.

Sovyet dönemi edebiyatı, merkezi bir finansal sistemin ve bütçenin geliştirilmesine hizmet eden vergi türlerini yansıtmaktadır. Bunlar *bekarlar, yalnızlar ve küçük ailelerden gelen vergiler; endüstriyel tesisler vergisi, idari binalar ve diğer tesisler üzerindeki vergi; araç vergisi; ciro vergisi; çok sayıda devlet vergisi türüydü.*

## 5. MODERN ÖZBEK VERGİ TERMINOLOJİSİ

Özbek dilinin vergi terminolojisini zenginleştirmenin yeni aşaması, yirminci yüzyılın 90’lı yıllarından bağımsız bir devletin oluşumuyla bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Ülkedeki vergi sisteminin oluşumu, vergi mevzuatının geliştirilmesi ve uygulanması, bu ekonomi alanının kelime dağarcığının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Vatandaşlara vergi mevzuatıyla ilgili operasyonel süreçlerin yanı sıra vergi ve vergilendirmenin özünü kendi dillerinde açıklama ihtiyacı, çok sayıda terimin ödünç alınmasına ve bunların aktif kullanımına neden olmuştur.

Bugün sadece ekonomik olarak değil, hemen hemen tüm belirli terminolojilerde ve yaygın kelime dağarcığının bir parçası olarak ödünç alınmış ve uluslararası birimlerin bulunduğunu görüyoruz. Çok sayıda ekonomik terim uluslararası niteliktedir. Bunun nedeni, bankacılık ve finans sisteminin ve buna bağlı olarak bu uzmanlık koşullarının ilk kez Avrupa ülkelerinde ortaya çıkması gerçeğidir. Bu fenomen sadece Özbek dilinin ekonomik terminoloji sistemini değil, diğer Türk dillerini de ilgilendirmektedir. E. Guliyeva’nın belirttiği gibi: “Türkçe ve Azericedeki türev olmayan ekonomik terimlerin büyük çoğunluğu diğer, çoğunlukla Avrupa dillerinden ödünç alınmıştır... ödünç alınan kelime bazen kendi fonetik görünümünü korur ve bazen bazı değişikliklere uğrar” (Guliyeva 2013: URL-2).

Uluslararası nitelikte olan terimler, çoğu dilde değişmeden ödünç alınır (dilinin fonetik özelliklerinden dolayı telaffuzlarında değişiklikler olabilir) ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin: *banka* – uzb. *bank*, rus. *bank*, ing. *bank*, italyan. *banco*, fr. *banque*; *sermaye* uzb. *kapital*, rus. *kapital*, ing. *capital*, fr. *capital*, lot. *capitalis* vb. Bu tür birimlerin uluslararası karakterleriyle birlikte değişmeden özümlemesinin temel nedeni, belirli bir dil sisteminden ayrılmaları ve özümlenen dilde bu terimin anlamını iletebilecek eşdeğer seçeneklerin bulunmamasıdır. Bu nedenle, çoğu zaman özümleme sonucunda sözel ve özümlenen birimler arasında terminolojik bir eşanlamlılık ortaya çıkmasına rağmen (örneğin, özb. *broker* – *dallol* – *vositachi*),

uluslararası terimlerin özümlemesi, terminolojik eşanlamlılığın ortaya çıkmasını engeller.

Bugüne kadar Özbek dilinin vergi terminolojisinin geliştirilmesi sürecinde çeşitli yollar gözlemlenmiştir.

Kelime oluşumunun verimli yollarından biri, **eklemedir**. Modern Özbek dilinde en aktif kelime oluşturan ekler arasında isimler (*ot yasovchi*), sıfatlar (*sifat yasovchi*), fiiller (*fe'l yasovchi*) oluşturan ekler yer alır. Ekonomik terimlerin önemli bir kısmı isimlerle ilgilidir. Buna karşılık, ismin kökünden sıfatlar ve fiiller oluşturan eklerin yardımıyla çok sayıda terim yaratılır.

Örneğin, *-lash*, *-sh*, *-ish* eklerinin katılımıyla, ismin kökünden *avanslash*, *diskontlash*, *investitsiyalash*, *kreditlash*, *litsenziyalash*, *patentlash* gibi terimler oluşur.

*-lik* ekiyle: *likvidlik*, *stabilik*, *bankrotlik*, *dilerlik* vb.

*-chi* ekiyle: *soliqchi*, *soliq to'lovchi*, *ta'minotchi*, *qarz beruvchi*, *suda oluvchi* ve diğerleri.

*-iy*, *-viy* eklerinin yardımıyla, çok parçalı terimlerin belirleyici bir bileşeni oluşturulmuştur: *moliyaviy inqiroz*, *noemissiyaviy qimmatli qog'ozlar*, *mahalliy budjet*, *hududiy soliq idorasi*, *xususiy mulk* vb.

**Kompozisyon yöntemi**, oluşan birleşik kelimelerin onları kökten ayıran kategorik bir anlamı olmadığı ve eklerle ifade edildiği için eklerden farklıdır. Karmaşık bir kelimenin anlamı, onu oluşturan kelimelerin anlamlarının toplamından artar. Özbek dilinde kompozisyon yöntemi kelimelerin eklenmesi ve eşleştirilmesiyle ifade edilir. Bu tür ekonomik terimlerin az olmasına rağmen, yine de varlar: *giperinflyatsiya*, *agrobank*, *bank-moliya*, *savdo-sotiq*, *oldi-berdi*, *ajio-konto* vb. Ve *OAJ* (*ochiq aksiyadorlik jamiyati*), *MChJ* (*mas'uliyati cheklangan jamiyat*) terimleri **kisaltma yöntemiyle** oluşturulmuştur.

Dilde yeni kelimelerin ortaya çıkmasında **semantik yöntem** önemli bir rol oynar. Bu fenomenin etkinliğini Özbek dilinin vergi terminolojisinde de not etmek gerekir. Terminolojinin semantik yöntemini zenginleştirilmesi konusu, G. Ismoilov'un tezine ayrılmıştır (Ismoilov 2011: 13). Bu, farklı terminoloji sistemlerinde semantik yöntemin aktivitesinin ayrıntılı bir analizini sunar ve somut örneklerle doğrulanır. Bu yöntem iki şekilde ifade edilir: terminleşme ve transterminleşme.

**Terminleşme**, bilimsel veya özel bir kavramı ifade etmek için yaygın olarak kullanılan bir kelimenin kullanılmasıdır. Bu süreç, günlük sözcüksel

birimin, terimlere özgü bir karakter kazandığı belirli bir özel bağlamda kullanılmasının bir sonucu olarak gerçekleşir. Özbekçe'nin ekonomik terminolojisinde, *aktiv*, *ehtiyoj*, *transfert*, *kapital* gibi yaygın olarak kullanılan, ayrı ayrı veya çok bileşenli bir terimin yapısında terminleşmeye tabi tutulan yaygın olarak kullanılan kelimeler bulunabilir. Transterminleşme, bir uzmanlık teriminin diğerine aktarıldığı süreçtir. Örneğin, fizikçilerin *amortizatsiya* terimi, transterminleşmeden kaynaklanan matematiksel terim *foiz* (yüzde), ekonomik terimler arasında yer almıştır. Aynı zamanda, bazı terimler Özbekçe'ye özümleden önce transterminleşmeye tabi tutulmuştur ve doğrudan tüm transterminleşme edilmiş birimler Özbek dilinin içsel potansiyelinin meyvesi değildir. Yaşayan bir dilde, dilbilimde belirleyicileştirme olarak adlandırılan, yani terimlerin yaygın olarak kullanılan dil katmanına girdiği zıt bir terminoloji süreci ortaya çıkabilir.

Son olarak, *sözdizimsel yöntem* Özbek dilinin ekonomik terminolojisinin geliştirilmesinde en aktif olarak işaretlenmiştir (Şirinova, 2020). Bu alanın terimlerinin %62'sinin sözdizimsel yoldan kaynaklanan ifadeler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu hükmün önemli nedenlerinden biri, bir yerli özel terimden düzinelerce terim kombinasyonunun yaratılmasıdır.

## SONUÇ

Yukarıdakileri özetleyerek, Özbek dilinin modern vergi terminolojisinin uluslararası finansal kelime dağarcığıyla zenginleştirildiği belirtilebilir. Terimlerin sözcüksel bileşimi, ekonominin her dalına uygulanan bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle bağlantılı olarak da önemli ölçüde yenilenmektedir. Ancak Özbek dilinin vergi terminolojisinin sistematize edilmediğini ve bilimsel olarak yeterince sağlam olmadığını, içinde belirsiz terimlerin bulunduğunu ve onlarla çalışmayı zorlaştırdığını vurgulamak da gereklidir. Son yıllarda, Rusça'dan Özbekçe'ye ve İngilizce'den Özbekçe'ye çeviri ile birkaç kısa terminoloji sözlüğü yayımlandı. Bununla birlikte, Özbekçe'de henüz açık bir vergi terimleri sözlüğü ve dış ekonomik faaliyetler, dünya ticareti, vergi ve gümrük uygulamalarında kullanılan terimleri ve tanımları içeren elektronik sözlükler bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu sözlüklerin geliştirilmesi konusu son derece önemli olmaya devam etmektedir.

## KAYNAKÇA

Abdullayeva, Ç. S. (2000). *Russko-uzbekskiye paralleli v sovremennoy ekonomičeskoj terminologii* (lisansüstü tez çalışması). Taşkent.

*Alpamiş destanı* (1998). Taşkent: Sharq.

- Asilova, G. A. (2015). *Study of historical terms in training of specialists on the customs and tax affairs*. The USA Journal of Applied Sciences, Sayı 6, ss. 15-17.
- Asilova, G. A. (2017). *Bojxona va soliq terminlari tarixidan*. Til birliklarini qiyosiy-tipologik va lingvomadaniyatshunoslik yo'nalishlarida tadqiqi va ularning chet tillarni o'qitishdagi o'rni. Taşkent: Turon-Iqbol, ss. 74-76.
- Axmedov, O. S. (2018). *Diahroniçeskoye issledovaniye nalogovih i tamojennih terminov v uzbekskom yazıke*. O'zbekistonda xorijiy tillar, Sayı 2 (21), ss. 56-63.
- Azimjanova, S. A. (1992). *Babur i yego trud "Baburname"*. URL-1 <https://www.vostlit.info/Texts/rus7/Babur/framepred.htm> (Başvuru tarihi: 25.02.2023)
- Bartold, V. V. (1966). *Persidskaya nadvpis' na stene aniyskoy meçeti Manuçe*. Yazılar, Cilt 4, ss. 313-338. Moskova: Nauka.
- Böriyeva, X. A. (2008). *XVI – XIX asrlarda O'рта Osiyo tarixi: xonliklar davri*. Taşkent.
- Dadabayev, X. (1992). *Obşçestvenno-politiçeskaya i sotsial'no-ekonomiçeskaya terminologiya v tyurkoyazıçnih pis'mennih pamyatnikah XI – XIV vekov* (filoloji bilimlari doktorunun tezi). Taşkent.
- Doğan, Mehmet (1996). *Büyük türkçe sözlük*. İstanbul: Yeni Şafak.
- Guliyeva, E. (2013). *Neproizvodniye ekonomiçeskiye termini v sovremennih turetskom i azerbaydjanskom yazıkah*. Filologiçeskiye nauki, Sayı 3. URL-2 <https://cyberleninka.ru/article/n/neproizvodnye-ekonomicheskie-terminy-v-sovremennom-turetskom-i-azerbaydzhanskom-yazykah> (Başvuru tarihi: 25.02.2023)
- Ismoilov, Ğ. M. (2011). *O'zbek tili terminologik tizimlarida semantik usulda termin hosil bo'lishi* (filoloji bilimlari adayının tezi). Taşkent.
- Kâşgarlı, Mahmud (1960). *Dîvânu Lugâti't-Türk*. 3 Ciltte, Cilt 1. Taşkent: Özbekistan Bilimler Akademisi.
- Kozintsev, M. A., & Poçekayev, R. Yu. (2018). *K istorii sredneaziatskoy tamojennoy politiki Rossii vo vtoroy polovine XIX veka (dokladnaya zapıska V.B. Çerevanskogo ot 1872 goda)*. Oriental Studies, Sayı 39 (5), ss. 58-78.
- Mamadov, S. V. (2010). *Genezis nalogovih teoriy i istoriya nalogooblojeniya v Tadjikistane* (ekonomi bilimlari adayının tezi). Hucend.
- Maytova, A. V. (2008). *Terminosistema predmetno-spetsial'nogo yazıka "bankovskoye delo" v lingvokognitivnom aspekte* (filoloji bilimlari adayının tezi). Saratov.
- Mukminova, R. G. (1969). *Neskol'ko slov o terminah tamga i badj*. Obşçestvenniye nauki v Uzbekistane, Sayı 11, ss. 65-69.

- Muminova, A.K. (2000). *O'zbek tilida mansab va unvon nomlarining leksik-semantik tarkibi* (filoloji bilimlari adayimn tezi). Taşkent.
- Muqimiy (1974). *Asarlar*. Taşkent: Ğafur Ğulom adına Edebiyat ve sanat.
- Oblomurodov, N., & Tolipov, F. (2009). *O'zbekistonda soliqlar tarixi*. Taşkent: Iqtisod-moliya.
- Parkinson, S. (1989). *Zakon i dohodi*. İngilizceden rusçaya çeviri. Moskova: Progress.
- Qodiriy, Abdulla (2009). *O'tkan kunlar*. Taşkent: Sharq.
- Qurbonov, Ç. *Turkistonda bojxona faoliyati*. URL-3 <http://e-tarix.uz/vatan-tarixi/533-maqola.html> (Başvuru tarihi: 25.02.2023)
- Şirinova, Y. T. (2020). *O'zbek tili bank-moliya terminologiyasi* (filoloji bilimlari PhD doktorunun tezi). Taşkent.
- Timur tüzükleri* (1991). Alixon Soğuniy ve Habibullo Karomatov (farsçadan çev.). Taşkent: Ğafur Ğulom.

## Андатпа

Өзбек терминографиясы XX ғасырдың қалыптаса бастағаны айтылады. Түрлі саладағы өзбек тілінің сөздік қорында парсы, араб, орыс, еуропалық тілдердің ықпалы байқалады. Атап айтқанда, өзбек тілінің экономикалық терминология тарихынан Орта Азиядағы мемлекеттіліктің даму кезеңдерін белгілі дәрежеде байқауға болады. Басқа елдермен сауда-экономикалық қатынастардың әсерінен өзбек тілінің салық терминологиясын жаңарту процесі ерекше қызығушылық тудырады. Мақалада салық саласының дамуындағы негізгі кезеңдерді бейнелейтін әртүрлі әдеби дереккөздер және оның аймақтағы сөздік құрамы қарастырылған. Зерттеудің мақсаты – саяси оқиғалардың әсері және басқа елдермен сауда-экономикалық қатынастардың дамуы арқылы өзбек тілінің салық терминологиясының даму процесін зерттеу. Зерттеу нысаны – әртүрлі кезеңдегі түркі әдебиетінде көрініс тапқан салық терминдері. Бұл сала терминдерінің құрылымдық және лексикалық құрамында тарихи дамудың тиісті кезеңдерінде белсенді сауда-экономикалық қарым-қатынас жүргізген халықтар мен елдер тілдерінің ықпалы байқалады. Салық лексикасын дамыту және сөздік қорын байыту процесі шартты түрде бірнеше негізгі тарихи кезеңдерге бөлінеді: ежелгі кезең, ортағасырлық кезең, хандық кезең, Ресей империясының құрамындағы кезең, кеңестік кезең және қазіргі терминология. Өзбек тілінің ішкі тілдік мүмкіндіктеріне негізделген салық терминологиясының даму үдерісіне, атап айтқанда аффиксация, композиция, аббревиатура, семантикалық және т.б. әдістеріне ерекше назар аударылады. Жалпы тілдің дамуында, оның ішінде салық терминологиясын байытуда қарыз алудың алатын орны дәлелденген.

**Кілт сөздер:** түркі тілдері, өзбек тілі, термин, қарыз алу, салық, тамга, зекет, ушр

**(Гүлшан АСИЛОВА. ӘР ТҮРЛІ КЕЗЕҢДЕРДЕ ЖАЗЫЛҒАН ТҮРКІ ТІЛДЕС ӘДЕБИЕТТЕРДЕГІ САЛЫҚ ТЕРМИНДЕРІ: ТАРИХИ КЕЗЕҢДЕР МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ)**

### **Аннотация**

Становление узбекской терминологии принято относить к началу XX столетия. В лексике узбекского языка различных сфер отражается влияние персидского, арабского, русского и европейских языков. В частности, в истории экономической терминологии узбекского языка в определенной степени прослеживаются периоды развития государственности в Центральной Азии. Особый интерес представляет процесс обновления налоговой терминологии узбекского языка под влиянием торгово-экономических отношений с другими странами. В статье рассматриваются различные литературные источники, отражающие основные периоды развития налоговой сферы и ее лексики в регионе. Целью исследования является изучение процесса обогащения налоговой терминологии узбекского языка под влиянием политических событий и развития торгово-экономических отношений с другими странами. Объектом исследования являются налоговые термины, отраженные в тюркоязычной литературе разных периодов. В структурном и лексическом составе терминов этой отрасли прослеживается влияние языков народов и стран, с которыми в соответствующие периоды исторического развития велись активные торгово-экономические отношения. Процесс развития и обогащения налоговой лексики условно разделен на несколько основных исторических этапов: древний период, средневековый период, период ханств, период в составе Российской империи, советский период, современная терминология. Особое внимание уделяется процессу развития налоговой терминологии узбекского языка на основе внутреннего языкового потенциала, а именно способам аффиксации, композиции, аббревиации, семантики и др. Обосновывается роль заимствования в развитии языка в целом, и в обогащении налоговой терминологии в частности.

**Ключевые слова:** тюркские языки, узбекский язык, термин, заимствование, налог, тамга, закят, ушр

**(Гүлшан АСИЛОВА. НАЛОГОВЫЕ ТЕРМИНЫ В ТЮРКОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ РАЗНЫХ ПЕРИОДОВ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЕХИ И СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ)**

---

**Yazar Katkı Oranı (Author Contributions):** Gulshan ASILOVA (%100)

**Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors):** Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

**Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest):** Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

**İntihal Denetimi (Plagiarism Checking):** Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

---

**UDC 16.01.33**

**DBTBL 16.01.33**